

SCHEMATIZMY AKO PRAMENE VÝSKUMU

MIRIAM AMBRÚŽOVÁ PORIEZOVÁ – ANGELA ŠKOVIEROVÁ

Abstrakt: Schematizmy predstavujú takmer neprebádané pramene s vysokým informačným potenciálom prinášajúcim nové, alebo doplňujúce a spresňujúce informácie z oblasti historických vied, kultúrnych dejín, biografistiky a školstva. Predložená štúdia prináša ich základnú charakteristiku, typologický rozbor a obsahovú analýzu vybraných titulov.

Kľúčové slová: schematizmy, Bratislava, štátna a cirkevná správa, 19. storočie, menoslovy, vojenské adresáre

V rámci historického výskumu predstavujú schematizmy prameň využívaný najmä cirkevnými historikmi. Avšak ich informačný potenciál možno rozšíriť aj do oblasti regionálnych dejín, školstva, genealógie, demografie atď. a rôznych ďalších sfér kultúrno-historického bádania o dobovej spoločnosti. Schematizmy patria do skupiny nepravých periodík a ich heuristika a bibliografické spracovanie je súčasťou Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie,¹ samotný projekt je realizovaný na pôde Univerzitnej knižnice v Bratislave od roku 2019.² V príspevku sa sústreďíme na tie schematizmy, ktoré vyšli do roku 1918.³

Schematizmy úzko súvisia so životom cirkví a ich postupný vznik možno spájať so snahou o disciplinarizáciu cirkví v období po Tridentskom koncile (1545–1563). Z typologického hľadiska sú to dobové adresáre určitého administratívneho celku. V cirkevnej terminológii ide o štruktúrované, hierarchicky usporiadané zoznamy dekanátov, farností, filiálok a kňazov v diecéze alebo inom cirkevnom územnom celku (arcidiecéze, eparchii, senioráte, superintendentii) rímskokatolíckej, gréckokatolíckej alebo evanjelickej cirkvi. Spočiatku rukopisné schematizmy boli aj súčasťou iných dokumentov, neskôr sa vydávali už v tlačenej podobe. Na území Slovenska sa tlačené schematizmy objavujú v prvej polovici 18. storočia, najprv ako súčasť kalendárov (tzv. hybridné kalendáre), na ich konci boli umiestnené katalógy predstaviteľov štátnej, verejnej a cirkevnej správy.⁴

CIRKEVNÉ SCHEMATIZMY

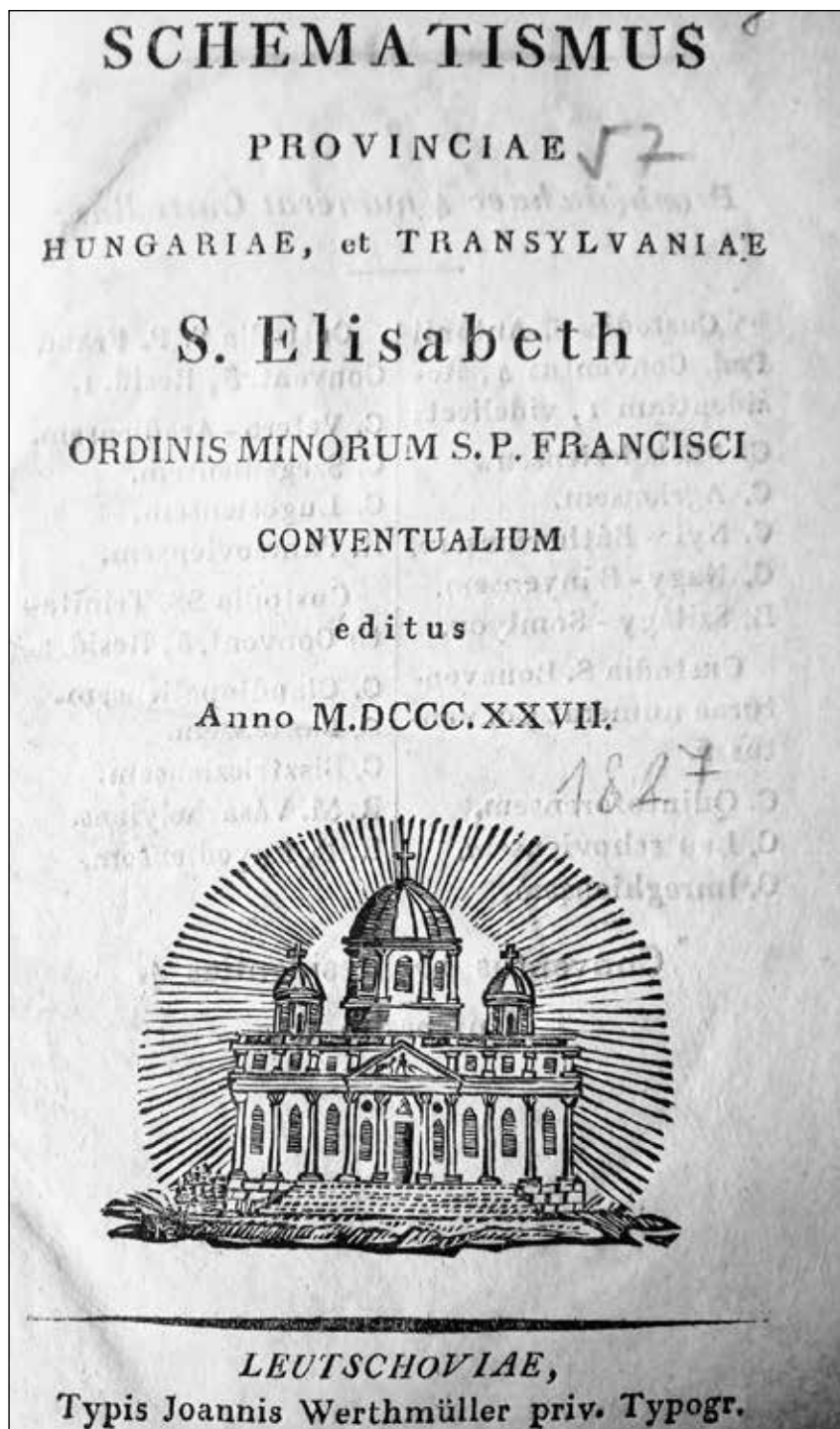
V súvislosti s cirkevnými schematizmami je potrebné priblížiť si aj cirkevno-správne usporiadanie krajiny. Územie Slovenska bolo do roku 1918 súčasťou väčších administratívno-správnych celkov. Až dve tretiny územia dnešného Slovenska (územie západného a stredného Slovenska až po Spiš a Gemer vrátane) patrili pod správu Ostrihomského arcibiskupstva. Východné Slovensko patrilo k biskupstvu v Jágri (Eger, Maďarsko). Tento stav cirkevnej jurisdikcie trval skoro bez zmeny do druhej polovice 18. storočia. V roku 1776

1 Nepravé periodiká – zaraďujeme sem kalendáre, výročné správy škôl a iných inštitúcií, almanachy, ročenky a zborníky, schematizmy a direktória. V rámci Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie bolo ich spracovanie zverené Univerzitnej knižnici v Bratislave.

2 *Provizórny súpis poloperiodík za roky 1701–1965*. Interný materiál. 2 zv. Bratislava: Univerzitná knižnica, 1968. V súpise je evidovaných viac ako 60 titulov schematizmov vydaných a vytlačených na území Slovenska v uvedených rokoch.

3 K schematizmom napr. v ŠKOVIEROVÁ, A. – PORIEZOVÁ, M. Schematizmy a direktória ako typ nepravých periodík. Ich typologická charakteristika a využitie. *Periodiká v minulosti a súčasnosti*. Bratislava: UKB, 2018, s. 5–13.

4 GEŠKOVÁ, Ž. Nepravé periodiká ako dokumentárne a informačné pramene. *Knižnice a informácie*. 1994, roč. 26, č. 8–9, s. 350–351.

Obrázok č. 1: Titulná strana schematizmu františkánskej provincie v Uhorsku a Sedmohradsku z roku 1827

boli na žiadosť Márie Terézie vytvorené tri nové biskupstvá – Banskobystrické, Spišské, Rožňavské a v roku 1818 bolo vytvorené Prešovské gréckokatolícke biskupstvo. Základy samostatnej územnej organizácie evanjelickej cirkvi stanovili Žilinská (1610) a Spišskopodhradská synoda (1614).

Keďže schematizmy boli vo svojej podstate oficiálne dokumenty, ich jazykom bola latinčina, slúžiaca v Uhorsku až do roku 1848 ako oficiálny administratívny, diplomatický jazyk a tiež ako jazyk katolíckej cirkvi. Ako však preukázal prvotný výskum, vo vydávaní schematizmov v latinskom jazyku sa pokračovalo až do začiatku 20. storočia, tlačili sa v ňom aj schematizmy evanjelickej a gréckokatolíckej cirkvi, ako aj zoznamy predstaviteľov štátnej správy. Skôr výnimkou sú schematizmy v nemeckom alebo maďarskom jazyku.

Za zostavovanie a aktualizáciu údajov v schematizmoch zodpovedali jednotlivé diecézy, resp. iné cirkevné administratívne jednotky na ich úrovni. Periodicita vydávania nebola vopred určená, ani oficiálne daná, zodpovedala potrebám a aktuálnemu daniu v konkrétnej cirkvi. Pri niektorých tituloch evidujeme jeden alebo dva ročníky, pri iných je ročníkov viac, až niekoľko desiatok. Ako príklad uvidíme schematizmus Košického biskupstva vychádzajúci pod názvom *Schematismus Cleri Almae Dioecesis Casoviensis* a *Schematismus cleri dioecesis Cassoviensis* v priebehu celého 19. až do 40. rokov 20. storočia. Podobne často vychádzal schematizmus banskobystrickej, nitrianskej, spišskej, prešovskej a rožňavskej diecézy.

Hoci názvy schematizmov ani ich štruktúra neboli oficiálne štandardizované, mali relatívne jednotné usporiadanie. Na prvom mieste je informácia o obsadení biskupského (arcibiskupského) stolca. Pri dočasne neobsadenom mieste biskupa je uvedené meno prepošta kapituly, ktorá bola až do zvolenia biskupa poverená správou diecézy a ďalších členov kapituly, ktorí sa na správe diecézy dočasne podieľali: lektora, kantora, čestných kanonikov, vikára a pod. V nasledujúcej časti sú zaznamenané mená diecézneho kléru a rozdelenie farností a ich filiálok podľa stolíc, ktoré diecéza zastrešovala. Obyvateľstvo bolo v rámci každej farnosti rozčlenené podľa vierovyznania na katolíkov, evanjelikov a židov. K veľmi cenným informáciám patria zápisy o založení kostola a jeho patrocínium. Za nimi nasledovalo meno aktuálneho farára, diakona, patrónov a podporovateľov farnosti z radov duchovenstva, inštitúcií a veriachich laikov (mestá, kapitula a jej členovia, cisár, šľachtické rodiny...). Súčasťou niektorých schematizmov boli i menoslovy mladšieho kléru, teda študentov bohoslovcov, ktorí sa vzdelávali na niektorom katolíckom ústave, napr. vo Viedni alebo v Pešti.

Okrem vyššie spomenutých schematizmov diecéz vychádzali aj schematizmy rádov a reholí. Najčastejšie sa stretávame s dokumentami, ktoré reflektovali dianie v rádoch benediktínov, františkánov a dominikánov. Sem patria aj schematizmy rádoých provincií. Ako príklad uvidíme schematizmus uhorskej a sedmohradskej františkánskej provincie s. Alžbety, ktorý vyšiel v roku 1827 v levočskej tlačiarni Jána Werthmülera pod názvom *Schematismus provinciae Hungariae, et Transylvaniae S. Elisabeth ordinis minorum S.P. Francisci conventialium*. Obsahuje prehľad rezidencií (4) a pod nich patriachich konventov (13) s menoslovmi a stručnými biografickými údajmi k jednotlivým rádoým členom. Samostatne sú evidovaní novici a laickí bratia.

Zaujímavú podskupinu tvoria schematizmy, ktoré okrem cirkevných záležitostí kumulovali aj informácie zo školského života katolíckej alebo evanjelickej cirkvi a spravidla pokrývali širšie územie, teda určitú časť krajiny alebo celé Uhorsko. Ako príklad uvidíme *Schematismus Exhibens A(rtium) L(iberalium) et Philosophiae, item S[acro] S[anctorum] Canonum Doctores Venerabilis Ultrasque Cleri in Hungaria* (Košice, 1899) a *Schematismus ecclesiarum et Scholarum Evangelicorum aug. conf. in Distrikto cis Danubiano addictorum*. Prvý eviduje novodoktorov – absolventov štúdia filozofie a teológie v Uhorsku, podľa našich podkladov vyšiel len

Obrázok č. 2:
Titulný list
schematizmu
z roku 1777

Obrázok č. 3:
Titulný list
schematizmu –
adresára účastníkov
snemu v roku 1802

raz. Druhý obsahuje informácie k stavu evanjelickej cirkvi a školstva v Preddunajsku, teda na území dnešného západného a stredného Slovenska. Zachovalo sa päť ročníkov z rokov 1822–1878, vytlačených v Budíne, Košiciach a Bratislave.

Špeciálnou kategóriou sú schematizmy, ktoré vyšli mimo územia Slovenska, ale svojim obsahom pokrývajú čiastočne aj toto územie. Príkladom je pomerne rozsiahly (115 s.) schematizmus všetkých škôl – akadémií, vyšších a nižších gymnázií, mestských škôl, a pedagógov na území Uhorska a jeho ďalších súčastí, ktorý vychádzal v Budíne koncom 18. a v prvej polovici 19. storočia v univerzitetnej tlačiarňi pod názvom *Schematismus seu nomina eorum. qui per Regnum Hungariae et provincias eidam ad nexas rem litterariam procurant*.

SCHEMATIZMY ŠTÁTNEJ SPRÁVY

V pomere k cirkevným schematizmom tvoria prehľady dobovej štátnej správy menšiu časť skúmaných dokumentov. Ich vznik a potreba zverejňovania vyplynula z rozvoja administratívnej správy krajiny. Vychádzali najmä pod názvami *Catalogus... , Ecclesiasticae et seculares Regni Hungariae Tituli*. Ako bolo spomenuté, spočiatku často bývali pripojené ku kalendárom, ale mali vlastný titulný list aj stránkovanie.⁵ Po roku 1798 tlač a vydávanie oficiálnych schematizmov prešlo na univerzitnú tlačiareň v Budíne. Obsahom týchto tlačí bol prehľad predstaviteľov všetkých stoličných, neskôr župných ako aj celokrajinských úradov. Napr. v roku 1777 bol vydaný bratislavským vydavateľom Christianom Spaierom schematizmus *Ecclesiasticae et Saeculares Regni Hungariae et Dignitates... Tituli*. Obsahoval prehľad a personálne obsadenie ostrihomskeho arcibiskupstva, jednotlivých biskupstiev, prepoštviev a kapitul. Za tým nasledujú jednotlivé úrady Uhorského kráľovstva (Uhorská komora, Miestodržiteľská rada, súdne tabule, finančné úrady, poštový a soľný úrad atď.), ich štruktúra a mená osôb, ktoré jednotlivé funkcie zastávali. Nechýba prehľad najvyšších županov a podžupanov jednotlivých stolíc, súpis vyššej šachty, teda rodín grófov a barónov, ako aj zoznam slobodných kráľovských miest a súpis držiteľov Rádu sv. Štefana.

ADRESÁRE ÚČASTNÍKOV SNEMU

Zaujímavým prameňom najmä lokálneho významu je schematizmus registrujúci účastníkov uhorského snemu pod názvom *Schematismus indigitans hospitia excelsorum procerum et inclitytorum statuum...*⁶ Od roku 1655 sa ustanovilo, že snemy sa budú zvolávať každý tretí rok. Bratislava bola sídlom snemu od 1536, posledný stavovský snem, ktorý tu zasadal, sa konal na prelome rokov 1847/1848.⁷ Kedy presne tieto adresáre účastníkov snemu začali vychádzať, je momentálne nejasné. Najstarší známy zväzok pochádza z roku 1796. Tento aj ďalšie ročníky (1802, 1805, 1808, 1811, 1825, 1830 a 1832) vyšli v bratislavských tlačiarňach Jána Michala Landerera a Šimona Petra Webera, neskôr ich dedičov.⁸ Mená zostavovateľov, prípadne inej kooperujúcej osoby či inštitúcie nie sú v dokumentoch uvedené. Tri snemy sa konali v Budíne a Pešti, tam vyšli aj adresáre za roky 1807, 1827 a 1828.⁹

5 *Bibliografia slovenských a inorečových kalendárov 1701–1965*. Zost. KIPSOVÁ, M. – VANČOVÁ, T. – GEŠKOVÁ, Ž., Martin: Matica slovenská, 1984.

6 Celý názov: *Schematismus indigitans hospitia excelsorum procerum et inclitytorum statuum et ordinum regni Hungariae, ad generalia regni comitia in liberam regiamque civitatem Posoniensem pro ... indicta convocatorium*.

7 http://www.stur.sk/snem/o_sneme.htm.

8 Okrem toho sú známe druhé či tretie prepracované vydania niektorých ročníkov.

9 PETRIK, G. *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. III. Kötet. Budapest: Dobrowsky Ágost, 1891.

Spoločným formálnym znakom týchto dokumentov je malý formát, všetky boli opatrené obsahom.¹⁰ Ročník 1802 obsahoval okrem položky titul a meno aj rubriky – písmeno I (interior) alebo E (exterior) označuje vnútorné mesto alebo predmestia mimo hradieb, ulica a číslo domu. Menoslov snemových účastníkov je uvedený v poradí: 1. arcibiskupi a biskupi, 2. arcibiskupi a biskupi gréckokatolíckej cirkvi, 3. opáti a prepošti, 4. vyslanci kapitul, 5. kráľovskí baróni 6. najvyšší župan 7. kráľovská tabuľa 8. vyslanci žúp 9. vyslanci slobodných kráľovských miest, Jasov (Jazygov), Kumánov a miest Hajdúságu 10. uhorskí grófi a baróni, 11. nositelia uhorského indigenátu s panstvom/bez, 12. vyslanci vdov po uhorských grófoch a barónoch¹¹, 13. uhorská dvorská kancelária, 14. vyslanci Miestodržiteľskej rady, 15. vyslanci Uhorskej kráľovskej komory. Poradie úradov bolo viac menej dodržané aj ostatných ročníkoch, upravili sa rubriky informujúce o ubytovaní účastníkov snemu. V ročníkoch 1811 a 1830 sa okrem ulice a čísla domu nachádza aj položka s menom jeho majiteľa. Ak niektorá osoba bývala vo vlastnom dome či paláci, táto skutočnosť bola označená stručne slovom „*propria*“ (vo vlastnom).

Medzi množstvom osôb, ktoré sa v adresároch nachádzajú, evidujeme napríklad aj príslušníkov aristokracie z českých zemí a Moravy. V ročníkoch 1802 a 1811 sú vedení v súpisoch ako „*Domini indigenae possessionati*“ a „*Domini indigenae non possessionati*“, čiže indigenátni šľachtici, ktorým bol uznaný na území Uhorska šľachtický titul a patrili im tu, ale nemusel, aj majetok. Počas snemu v roku 1802 býval gróf Jozef Ditrichstein na predmestí v dome na Obere Landstrasse (ulica vedúca od dnešnej Obchodnej ulice smerom k Račianskemu mýtu).¹² Grófi Ferdinand Kinský a Juraj z Valdštejna našli ubytovanie v podhradí, v časti nazývanej Zuckermandel, na predmestí býval aj gróf František Libštejnský z Kolowrat, ale aj kniežatá Ján Schwarzenberg (v dome na dnešnej Radlinského ulici) a Alojz Lichtenstein (Platea Hungarica, dnešná Obchodná ulica). V roku 1811 evidovaní grófi Emanuel a Ján z Valdštejna-Vartenberka sú zaznamenaní v domoch na Obchodnej a Jozefskej ulici (obe na vtedajších predmestiach). Knieža Louis de Rohan bol hosťom v dome ďalšieho účastníka snemu – diplomata, politika a orientalistu baróna Franza Mariu Thuguta. Na sneme sa nechali zastupovať napr. gróf František Xaver Krakovský z Kolowrat a barón Karol Mitrovský z Nemyše, ako aj knieža Ján Jozef Schwarzenberg. V schematizme z roku 1830 takéto súpisy už chýbajú, mená predstaviteľov aristokracie sú radené jednoducho abecedne od kniežat po barónov. Tieto schematizmy považujeme za bohatý zdroj informácií z viacerých aspektov. Evidujú účastníkov snemu, ich tituly a funkcie, ktoré aktuálne zastávali. Možno ich využiť ako jeden z prameňov pri archontologickom výskume, ktorý je úzko prepojený s genealógiou a dejinami správy. Okrem toho poskytujú poznatky o dobových formách pomenovania ulíc a mestských štvrtí (latinské, nemecké), ako aj prehľady majiteľov domov, teda poskytujú podklady aj k skúmaniu mestskej spoločnosti a demografickým štúdiám.

S bratislavským prostredím 19. storočia sa spája aj titul *Bürgers-Militärs-Schematismus der k. Frei- und Krönungsstadt Pressburg* z roku 1843. Táto drobná tlač predstavuje menoslov členov domobrany mesta Bratislava. Zoznamy sú v tomto prípade zoradené v rámci jednotlivých divízií abecedne. Na prvom mieste bol prehľad štábu, za ním nasledovali menoslovy ostrostrelcov, loveckej a uhorskej divízie a členov záloh. Na záver bol uverejnený abecedný zoznam priaznivcov a podporovateľov domobrany, k najvýznamnejším patrili napr. Leopold, vojvoda salernský a uhorský prímás a ostrihomský arcibiskup Jozef Kopáči. Ďalej sú

¹⁰ V príspevku vychádzame z ročníkov 1802, 1811 a 1830, ktoré sa nachádzajú vo fondoch Univerzitnej knižnice v Bratislave.

¹¹ V ročníku 1830 táto kategória chýba.

¹² HORVÁTH, V. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava: Tatran, 1990.

tu uvedení napr. grófká Mária Hadiková z Futaku, bratislavský župan gróf Ján Pálffy a ďalší predstavitelia uhorskej a rakúskej nobility, ale aj početní zástupcovia meštianstva (napr. trnavský tlačiar Václav Jelinek). Aj tento dokument predstavuje zaujímavý zdroj k dejinám mesta a možno ho využiť prípadne pri skúmaní mestskej spoločnosti, spolkovej činnosti a dopĺňaní biografických údajov.

ZÁVER

Naším zámerom bolo v príspevku upozorniť na schematizmy ako dokumenty, ktoré sa vyznačujú zaujímavým informačným potenciálom. Predovšetkým obsahujú množstvo drobných informácií biografického charakteru, viazucich sa ku konkrétnemu roku či krátkemu časovému úseku a sú tak ďalším prameňom pre výskumy v oblasti historickej demografie, topografie, rôznych regionálnych výskumov a genealógie. Súčasne patria k významným zdrojom poznatkov k cirkevným dejinám, dejinám školstva, či k historickej onomastike a toponymii.

SCHEMATISMS AS A SOURCES OF HISTORICAL RESEARCH

Summary: Schematisms (printed inherently structured, hierarchically ordered lists of persons and their professional positions of secular or ecclesiastical character) represent almost unexplored sources with high information potential, bringing new or supplementary and more precise information from the fields of historical sciences, cultural history, biography and education. The article presents their basic characteristics, typological analysis and content analysis of selected titles. As the first title we introduce selected volumes of the *Schematismus indigitans hospitia excelsorum procerum et inclytorum statuum et ordinum regni Hungariae* (1802, 1811 a 1830), which records informations about participants of the Hungarian Parliament. In the second example – registered under the title *Bürgers-Militärs-Schematismus der k. Frei -und Krönungsstadt Pressburg* (1843) we present military register. Both documents represent an interesting and information-rich information source of demographic, archontological and genealogical nature for the research of contemporary public administration and the history of Bratislava.

Key words: schematism, Bratislava, 19th century, state and church administration, nomenclature, military directories

Mgr. Míriam Ambrúžová Poriežová, PhD. (*1977)

V Kabinete retrospektívnej bibliografie Univerzitetnej knižnice v Bratislave sa podieľa na bibliografickom spracovaní a výskume nepravých periodík, zostavuje zborník *Studia Bibliographica Poseniensia*. Okrem toho sa venuje rôznym aspektom knižnej kultúry, najmä analýzam tlačenej produkcie, dejinám knižníc a novolatinstike so zameraním na 18. a 19. storočie.

Mgr. Angela Škovierová, PhD. (*1974)

Vedie semináre a cvičenia z latinského jazyka na Lekárskej a Právnickej fakulte UK v Bratislave. Zaoberá sa výskumom latinských písomností slovenských autorov 15.–19. storočia, výskumom slovacikálnej kázňovej tvorby a venuje sa aj výskumu pôsobenia osobností slovenského pôvodu v Čechách a na Morave v období humanizmu a skúmaniu funkcií latinčiny a jej vzťahu k slovenčine najmä v písomnostiach náboženského obsahu.